

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-94>

УДК 330.63

АГРАРНІ ПРОБЛЕМИ ТА РОЗВИТОК ФЕРМЕРСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ

AGRARIAN PROBLEMS AND DEVELOPMENT OF FARMING IN THE UKRAINIAN ECONOMIC DUMA

Пархоменко Людмила Андріївна

кандидат економічних наук, доцент,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6840-0818>

Фротер Оксана Сергіївна

кандидат економічних наук, старший викладач,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6770-9618>

Parkhomenko Liudmyla, Froter Oksana

Uman National University of Horticulture

Стаття присвячена актуальним проблемам аграрного сектору та розвитку фермерства в українській економічній думці. Розглянуто розвиток сільського господарства в Україні. Виявлено особливості та функції фермерських господарств. Досліджено, що основним фактором аграрного виробництва є земля. Правові аспекти землекористування у фермерських господарствах регламентуються Земельними Кодексами України. Встановлено, що земля є об'єктом ринкових, товарних відносин і має ринкову вартість, що дає можливість формувати інститут ефективних власників, створювати сприятливі умови залученню інвестицій для розвитку аграрного сектору, формувати сучасну ринкову інфраструктуру економіки країни в цілому. Також обґрунтовано організаційно-економічні засади створення та ефективної діяльності фермерських господарств. Виявлено основні шляхи ефективного розвитку фермерських господарств в Україні.

Ключові слова: аграрний сектор, фермерство, економіка, економічна думка, аграрних відносини, історія, розвиток, реформа, прибуток, оренда, земля.

Статья посвящена актуальным проблемам аграрного сектора и развитию фермерства в украинском экономическом мнении. Рассмотрено развитие сельского хозяйства в Украине. Выявлены особенности и функции фермерских хозяйств. Исследовано, что основным фактором аграрного производства является земля. Правовые аспекты землепользования в фермерских хозяйствах регламентируются Земельным Кодексом Украины. Установлено, что земля является объектом рыночных, товарных отношений и имеет рыночную стоимость, которая дает возможность формировать институт эффективных владельцев, создавать благоприятные условия привлечению инвестиций для развития аграрного сектора, формировать современную рыночную инфраструктуру экономики страны в целом. Также обоснованно организационно-экономические принципы создания и эффективной деятельности фермерских хозяйств. Выявлены основные пути эффективного развития фермерских хозяйств в Украине.

Ключевые слова: аграрный сектор, фермерство, экономика, экономическая мысль, аграрные отношения, история, развитие, реформа, прибыль, аренда, земля.

The article is devoted to current problems of the agricultural sector and the development of farming in Ukrainian economic thought. The development of agriculture in Ukraine is considered. It was found that during the reform of agriculture an extremely important result was achieved – the diversity of agricultural producers. As a result, agricultural enterprises of various forms of ownership, and in particular farms, received the right to live. Features and functions of farms are revealed. It is investigated that the main factor of agricultural production is land. Legal aspects of land use in farms are regulated by the Land Codes of Ukraine. It is established that land is an object of market, commodity relations and has a market value, which allows to form the institution of effective owners, create favorable conditions for attracting investment for agricultural development, form a modern market infrastructure of the economy as a whole. Today, there are many supporters of giving land to farmers in private ownership, but at the same time, many scholars are proving the benefits of transferring land to farmers on lease. Based on the generalization of the

works of domestic scientists and our research, we can identify the benefits of providing land in private ownership and lease for modern farmers. Therefore, farms are formed at the expense of both own and leased land. However, all other things being equal, most people prefer ownership to rent. The organizational and economic bases of creation and effective activity of farms are also substantiated. The main ways of effective development of farms in Ukraine are identified. Generalizations of research of domestic scientists allow us to identify ways out of this situation for the development of material and technical base of farms to the level of capital security of developed countries. First of all, Ukraine needs to develop domestic engineering, which will produce high-quality small and medium-sized tractors and agricultural machinery at much cheaper prices than foreign counterparts. At the same time, leasing, which provides the necessary technical potential for highly productive production, should be of great importance for modern farmers. Leasing is the lease of material and technical means necessary for the operation of a farm.

Keywords: agrarian sector, farming, economics, economic thought, agrarian relations, history, development, reform, profit, rent, land.

Постановка проблеми. Аграрне виробництво чинить безпосередній вплив на економіку будь-якої країни, оскільки саме від його розвитку залежить безпека держави та, в певній мірі, розвиток галузей промисловості. Унікальна роль аграрного сектору обумовлюється винятковим поєднанням сприятливих природно-кліматичних умов та геостратегічним положенням України.

Рівень розвитку сільського господарства в Україні до цього часу є критично недостатнім, що зумовлюється наявністю великої кількості невирішених питань. Узагальнення досліджень вітчизняних вчених дозволяє виділити такі основні проблеми розвитку аграрного сектору – недосконалість програм реформування сільського господарства, незадовільне законодавче забезпечення та захист прав власності сільськогосподарських виробників, недостатній рівень фінансової підтримки сільського господарства, відсутність паритету між галузями сільського господарства та промисловості, недостатнє стимулювання впровадження інноваційних технологій та інвестицій в агропромислове виробництво, недостатній рівень розвитку інфраструктури аграрного ринку, тінізація та монополізація каналів реалізації сільськогосподарської продукції, проведення неефективної державної політики щодо створення умов для розвитку кооперативних та інших неприбуткових об'єднань у сфері виробництва, заготівлі, переробки, реалізації продукції та фінансового і транспортного обслуговування товарних потоків, відсутність інформаційного забезпечення з питань господарювання в ринкових умовах, недосконалість здійснення земельної реформи, небажання фінансових структур кредитувати сільськогосподарське виробництво, недосконалість податкової системи тощо [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти розвитку фермерських господарств, зокрема формування їх органі-

заційних структур та ефективності функціонування висвітлено в працях відомих вчених-економістів: В.Г. Андрійчука, П.І. Гайдучького, В.В. Зіновчука, В.В. Липчука, М.І. Маліка, П.М. Макаренка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, М.М. Федорова, І.І. Червена, В.В. Юрчишина та інших. Разом з тим значна частина проблемних питань цієї складної та багатогранної теми потребує докладнішого вивчення, що є метою досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При реформуванні аграрного сектору основний суб'єкт господарювання на землі має уособлювати власника і господаря, що і стало одним з основних напрямів здійснення земельної реформи. Відсутність економічного інтересу селян в ефективному використанні державної землі, відчуження їх від землі призвели до кризової ситуації в сільському господарстві. Одним із шляхів виходу з кризи є розвиток різноукладності та зокрема створення фермерських господарств, що вимагає подальшого вивчення проблем функціонування галузі та визначення перспектив її подальшого розвитку. Дане питання до цього часу не знайшло достатнього висвітлення, що залишає поле для дискусій та подальшого ґрунтового вивчення цієї проблеми.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження аграрного сектору та розвитку фермерства в українській економічній думці, що впливає на більш ефективний розвиток сільського господарства в Україні, в тому числі ефективного функціонування фермерських господарств.

Виклад основного матеріалу дослідження. За часи реформування сільського господарства було здобуто надзвичайно важливий результат – різноукладність сільськогосподарських товаровиробників. Внаслідок цього отримали право на життя сільськогосподарські підприємства різних форм влас-

ності, і зокрема – фермерські господарства. Фермерство притаманне передовим країнам Європи та Америки і ґрунтується на вдалому використанні мотивації праці фермера-власника. Його особливість полягає у виконанні ним основних функцій: розпорядницька, організаційна, соціальна, екологічна, економічна, управлінська, виробнича та покликання до господарювання. Так, фермер має право розпоряджатися своєю власністю та прибутком і на основі цього здійснювати реалізацію об'єкта власності, що є елементом організації. Внаслідок того, що фермер дбайливо і з довгостроковою перспективою піклується про свій об'єкт власності, здійснюється екологічна функція. Він бере безпосередню участь у створенні благ, тобто виконується функція виробництва. Оскільки метою діяльності господарства є максимізація прибутку, то в цьому проявляється економічна функція. Управлінська функція реалізується через поведінку фермера, через його підприємницькі здібності, а соціальна – полягає в забезпеченні населення продуктами харчування та робочими місцями, що є надзвичайно актуальним для вітчизняного села. Запорукою ж здійснення фермерської діяльності є покликання до господарювання, інтерес мати щось у приватній власності, любов до землі.

Виникнення та розвиток фермерства є перспективою для України з наступних глобальних причин:

– по-перше, світовий досвід свідчить, що фермери досягають більш високої сукупної продуктивності за всіма факторами виробництва, ніж громадський сектор, тобто вони отримуватимуть більший обсяг продукції на кожну вкладену одиницю засобів виробництва – землі, матеріальних ресурсів та робочої сили;

– по-друге, більш ймовірно, що фермери забезпечать ефективне збирання, зберігання і транспортування продукції, оскільки будь-які втрати її безпосередньо трансформуються у втрати доходів [2].

Фермерські господарства забезпечують більші можливості для окремих осіб, так як вони стимулюють свободу вибору, прийняття рішень на індивідуальному рівні та підвищують ступінь демократії на найнижчому, базовому рівні, порівняно з тим, що має місце за умови ієрархічної структури та концентрації влади, характерної для типового сільськогосподарського підприємства [3].

Створюване на даному етапі аграрної реформи підприємницьке середовище

сприяє формуванню нового господаря-підприємця на селі, який через володіння власністю на основі особистої відповідальності та самостійно прийнятих рішень забезпечує для себе матеріальну вигоду, беручи одночасно на себе відповідальність за можливий ризик. Основні критерії самовизначення фермерства полягають в управлінні, забезпеченні виробничого процесу та бізнесу самим фермером, особистому контролі за діяльністю, а також одержанні більшого розміру винагороди за свою працю.

Історія розвитку аграрних відносин нашої країни переконує, що економічно доцільною формою господарювання українського селянства впродовж епох і століть було фермерське господарство, схильність до якого не викоренила більш як 60-річна практика примусової колективізації.

В 1861 році відбулася реформа, яка скасувала кріпосне право. Основні засади селянської реформи були викладені у царському маніфесті від 19 лютого 1861 р. та «Загальному положенні про селян, звільнених від кріпосної залежності». Реформа дала великий поштовх розвитку нових форм об'єднань безпосередніх товаровиробників сільськогосподарської продукції. Скасування кріпацтва не призвело до розв'язання аграрної проблеми, але цей крок уряду відкрив нові перспективи для розвитку сільського господарства в умовах ринкової ініціативи.

В той же час серед українського селянства виділилося 15-20% відносно багатих сімей, яких назвали куркулями. Вони шляхом важкої праці, ініціативи та підприємливості, застосування системи машин змогли збільшити свої наділи та майно. Середній представник цього осередку (за даними О. Субтельного) мав 65-70 акрів землі (26-30 га), декілька коней, сільськогосподарську техніку, продуктивну та робочу худобу. Близько 30 % сільського населення складала середняки. Їх земельні наділи були дещо менші – 8-25 акрів (2-10 га). Такої площі вистачало для утримання і харчування сім'ї, однак на купівлю сільськогосподарської техніки грошей не вистачало. Решту (близько половини) селянства становили бідні та найбідніші селяни. Такі селяни змушені були найматися до багатих селян і поміщиків [4].

Важливу роль у формуванні господаря-власника зіграла Столипінська реформа. Найважливішим її елементом було створення у 1906 р. губернських і повітових землевпорядних комісій. За період здійснення цієї реформи з 1907 по 1915 рр. селянину дозво-

лялося безперешкодно вийти з общини, відмінялися обмеження при прийомі селян на роботу, дозволялось вільно вибирати місце проживання, при виході з общин за селянином закріплювався земельний наділ, який передавався в приватну власність, скасовувались викупні платежі.

За час проведення реформ і дії закону про землеустрій з 1910 р. до 1915 р. землю в індивідуальну власність закріпили: на Правобережжі України – 48% селян, на Півдні – 12%, Лівобережжі – 16%. За 1906–1912 рр. було створено 226 тис. хуторів, що склали 5,1% всіх господарств, а в 1916 р. їх нараховувалося 440 тис. або 14% селянських дворів.

Другим етапом розвитку вважається земельна реформа 1917 року. На II з'їзді Рад був проголошений Декрет «Про Землю», який включав в себе Наказ «Про свободу та рівноправність всіх форм землекористування». Селяни отримали безкоштовно 150 млн. га конфіскованих земель.

Але через декілька місяців був прийнятий Декрет «Про соціалізацію земель», в якому було рекомендовано при наділенні землею віддавати перевагу артільному та кооперативному господарюванню. Цей декрет закріпив передачу земельних ресурсів в державний фонд, а Декрет «Про Землю» фактично був скасований.

Політика «воєнного комунізму» різко знизила ефективність сільськогосподарського виробництва. Тільки з її відміною (в 1921 р.) і впровадженням НЕПу процеси розвитку ринкових основ економіки набули «вибухового» характеру. На початок колективізації (1928 р.) на території СРСР було близько 25 млн. одноосібних господарств, які обробляли 97,3% посівних площ, мали 90% всіх засобів виробництва. Приріст виробництва сільськогосподарської продукції за 1921–1927 рр. складав 10% за рік. Однак з розвитком колективізації фермерський сектор все більше обмежувався, поки не зник повністю [5; 6].

Відновлення фермерського руху в Україні спостерігається на початку 90-х років ХХ століття з прийняттям у 1991 році Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» [6]. В цей час за рахунок майнових паїв колективних господарств майже дві третини колгоспів, що приватизувалися, реформувалися у селянські (фермерські) господарства [7]. Проте розвиток фермерства супроводжувався великою кількістю проблем, що позначилося на коливанні кількості даних організаційних структур. Так, якщо в першій половині

90-х років фермерство розвивалося досить швидкими темпами і на початок 1996 року їх кількість порівняно з 1991 роком збільшилося у 35 разів, то на кінець 2000 року порівняно з 1996 роком зростання становило 9%; тобто темпи приросту таких господарств різко впали, а в 1998 році проти попереднього періоду наявність фермерських господарств навіть дещо зменшилося [8].

Нові, більш якісні умови розвитку фермерства з'явилися з виходом Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (1999 р.), нового Земельного кодексу (2001 р.), Закону України «Про фермерське господарство» (2003 р.) [9; 10]. Якщо на кінець 1999 року в Україні нараховувалося 35,9 тис. фермерських господарств, то вже через рік їх кількість зросла на 3,4 тис. і склала 38,5 тис. господарств.

Незважаючи на зростання кількості фермерських господарств в Україні та областях дослідження, більшість із них залишаються малоземельними. Так, в 2008 році на одне фермерське господарство в Україні припадало 98,7 га ріллі. Це вимагає вирощування фермерами трудомісткої продукції із високим рівнем віддачі.

Згідно чинного законодавства, фермерське господарство – це форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою одержання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства [11].

Основним фактором аграрного виробництва є земля. Правові аспекти землекористування у фермерських господарствах регламентуються Земельними Кодексами України. В першому Кодексі була збережена монополія держави на земельну власність. Відповідно до нової редакції Земельного Кодексу земля є об'єктом ринкових, товарних відносин і має ринкову вартість, що дає можливість формувати інститут ефективних власників, створювати сприятливі умови залученню інвестицій для розвитку аграрного сектору, формувати сучасну ринкову інфраструктуру економіки країни в цілому.

Землі фермерського господарства можуть складатися із земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі; земельних ділянок, що належать громадянам-членам фермерського

господарства на праві приватної власності та земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Нині є багато прихильників надання землі фермерам у приватну власність, та, в той же час, багато вчених доводять переваги передачі землі фермерам на умовах оренди. На основі узагальнення праць вітчизняних вчених та наших досліджень, можна виділити переваги надання земельних ділянок у приватну власність та оренди для сучасних фермерів.

Так, основними перевагами володіння землею можна віднести можливість продажу землі; можливість передачі землі у спадщину; постійне збільшення вартості землі шляхом її капіталізації; можливість надавати гарантії при укладанні договорів про позики – банки охочіше надають кредити під землю, ніж під інші види основних засобів; господарська самостійність у прийнятті рішень, що стосуються управління земельними ресурсами (використання землі для сільськогосподарського виробництва, для забудови тощо); престиж і моральне задоволення від володіння землею.

Недоліками володіння землею є, передусім, можливість виникнення нестачі коштів для придбання інших основних фондів після купівлі землі й для проведення заходів, спрямованих на підвищення її родючості, а також загроза інвестування цих заходів за рахунок зменшення оборотних фондів.

В системі земельних відносин для фермерів важливе місце займає оренда як особлива форма реалізації земельної власності та господарського використання землі, як головний засіб виробництва в сільському господарстві. Оренда землі – це засноване на договорі строкове, платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності.

На думку Саблука П.Т., орендне землекористування сприяє розвитку підприємницької діяльності, а орендний механізм є добрим мотиваційним чинником, що забезпечуватиме стабільним прибутком орендодавця та спонукатиме орендаря до підвищення ефективності використання землі [6].

У розвитку орендних відносин особливо заінтересовані фермери, розмір землекористувань яких в середньому менше 30 га, що недостатньо для ведення конкурентоспроможного господарства. Таким чином, є об'єктивні передумови концентрації продуктивних угідь в руках найбільш активної частини сільського населення.

До переваг оренди землі слід віднести: можливість організувати більше за розмірами господарство, оскільки витрати на оренду землі значно нижчі, ніж на її придбання; можливість гнучкішого використання власних коштів для організації виробництва – не потрібно вкладати кошти у поліпшення землі, тому що це турбота землевласника; можливість припинення виробництва в разі недоцільності його подальшого продовження з меншими фінансовими витратами, ніж за умови володіння землею.

Недоліками оренди землі можуть бути: періодичне зростання орендної плати, в якому зацікавлений землевласник, який прагне, щоб орендний договір переглядався якомога частіше, встановлюючи короткі строки оренди; орендар має значно менше можливостей у питаннях організації та управління виробництвом, ніж землевласник; моральний бік оренди – орендар відчуває себе найнятим працівником, який значну частину свого прибутку змушений віддавати землевласнику; орендар може виснажувати землю, тому в Україні доцільно розвивати моделі середньота довгострокової оренди земель з подальшим переукладенням договорів оренди, успадкуванням чи викупом земель [12].

Тому фермерські господарства формуються за рахунок як власної, так і орендованої землі. Проте, за всіх інших рівних умов, більшість людей надає перевагу володінню перед орендою. Нами досліджено основні шляхи створення фермерських господарств в Україні:

1. Розширення земельних площ особистих селянських господарств, що призведе до збільшення обсягів товарного виробництва сільськогосподарської продукції.

Вчені-аграрії доводять, що фермерські господарства є більш досконалою формою сільського підприємництва, ніж особисті селянські господарства. Їх перевага полягає в більших розмірах, вищому рівні інтенсифікації, і як наслідок – конкурентоспроможності. Але слід пам'ятати, що перетворення особистого господарства на фермерське це не лише зміна організаційно-виробничої структури, але й зміна психології виробника, яка буде спрямована лише на товарне виробництво.

2. Створення фермерських господарств шляхом одержання земельного наділу із земель запасу, при наявності власного і залученого капіталу. Цей спосіб був основним, характерним для більшості регіонів України на першому етапі становлення фермерства. Створені в такий спосіб господарства володіють значними земельними наділами,

і, нагромадивши значні матеріально-технічні ресурси, в даний час є високотоварними, спеціалізованими і достатньо конкурентноздатними господарствами [13].

3. Створення фермерського господарства на основі виходу з колективного господарства із земельним та майновим паєм. Здійснюване в процесі приватизації паювання землі та майна дозволяє селянину за його бажанням вести власне господарство. Для таких господарств властива низька земле- та ресурсозабезпеченість. Це в певній мірі компенсується колективним виходом із господарства не лише одного фермера, а й інших осіб, пов'язаних родинними зв'язками, що дозволяє розширити площі землекористування і одержати частину майнового паю в натурально-речовому виразі [14].

4. Фермерське господарство створюється в межах колективного господарства, яке володіє необхідною матеріально-технічною базою, відповідною інфраструктурою. При цьому фермеру на умовах оренди надаються земля і основні засоби. Позитивним у цьому є те, що такий підхід дозволяє фермеру нагромадити капітал і викупити необхідні ресурси.

Таким чином, фермерські господарства можуть створюватися будь-яким із вищенаве-

дених способів. Але у їхньому функціонуванні є певні особливості:

– висока праце-, капітало- і фондомісткість галузі;

– значна залежність рівня ефективності функціонування від наявності потужностей первинної обробки, зберігання та переробки вирощеної сільськогосподарської продукції;

– кон'юнктура ринку сільськогосподарської продукції постійно змінюється.

Висновки. Узагальнення досліджень вітчизняних вчених дозволяють виділити шляхи виходу із даної ситуації для розвитку матеріально-технічної бази фермерських господарств до рівня фондозабезпеченості розвинутих країн світу. Насамперед в Україні необхідно розвивати вітчизняне машинобудування, що випускатиме якісні малогабаритні і середньогабаритні трактори та сільськогосподарські машини за значно дешевшими цінами ніж зарубіжні аналоги.

Поряд з цим, для сучасних фермерів неабияке значення має належати лізингу, за допомогою якого забезпечуватиметься необхідний технічний потенціал для високопродуктивного виробництва. Лізинг – це оренда матеріально-технічних засобів, необхідних для діяльності фермерського господарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лайко П.А., Шмирков В.Ф. Економічна та продовольча безпека України в екстремальних умовах. Київ, 2007. 184 с.
2. Горьовий В.П. Фермерство України: теорія, методологія, практика. Київ, 2007. 540 с.
3. Пархоменко Л.А. Економічна ефективність функціонування фермерських господарств Черкаської області. *Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету*. 2006. № 61(84). С. 378–382.
4. Бечко П.К., Бурик А.Ф., Бутило І.А. Організація і функціонування фермерських господарств : навч. посібник / за ред. В.О. Єменка, А.Ф. Бурика. Київ : ЗАТ «Нічлава», 2002. 30 с.
5. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. Структура форм господарювання в агросфері економічно високорозвинених країн. *Економіка АПК*. 2003. № 9. С. 28–37.
6. Саблук П.Т., Лукінов І.І., Онищенко О.М. Соціально-економічні перетворення і приватизація в сільському господарстві. Київ, 1995. 229 с.
7. Малік М.Й., Федієнко П.М. Аграрна реформа і розвиток підприємництва. Київ, 2003. 271 с.
8. Саблук П.Т., Юрчишин В.В., Малік М.Й. Рекомендації щодо створення приватного сільськогосподарського підприємства з орендними відносинами та організації його розвитку. Київ, 2000. С. 85–86.
9. Про невідкладні заходи щодо прискореного реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 / Президент України. Офіційний вісник Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99> (дата звернення: 16.07.2009).
10. Земельний кодекс України : Закон України від 19.06.2003 № 963-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15>
11. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
12. Данкевич А.Є. Орендні земельні відносини у сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2006. № 5. С. 63–69.
13. Омеляненко Г. Наукове підґрунтя реформи на селі. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 143. С. 5.
14. Онищенко О.М., Юрчишин В.В. Про підприємницькі форми господарювання в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 1997. № 4. С. 50–60.

REFERENCES:

1. Layko P.A., Shmirkov V.F. (2007) *Ekonomichna ta prodovolcha bezpeka Ukrainy v ekstremalnykh umovakh* [Economic and food security of Ukraine in extreme conditions]. Kyiv: NNTS IAYe. (in Ukrainian)
2. Goroviy V.P. (2007) *Fermerstvo Ukrainy: teoriya, metodologiya, praktika* [Farming of Ukraine: theory, methodology, practice]. Kyiv: NNTS IAYe. (in Ukrainian)
3. Parkhomenko L.A. (2006) Ekonomicheskaya effektivnost funktsionirovaniya fermerskikh gospodarstv Cherkasskoi oblasti [Economic efficiency of functioning of farms of Cherkasy region]. *Collection of scientific works of Luhansk National Agrarian University*, no. 61(84), pp. 378–382. (in Ukrainian)
4. Bechko P.K., Burik A.F., Butilo I.A., Emenka V.O., Burika A.F. et al. (2002) *Organizatsiya i funktsionirovaniya fermerskikh gospodarstv* [Organization and functioning of farms]. Kyiv: ZAT «Nichlava». (in Ukrainian)
5. Melnik L.Yu. & Makarenko P.M. (2003) Struktura form hospodariuvannia v ahrosferi ekonomichno vysokorozvynenykh krain [The structure of forms of management in the agricultural sector of economically highly developed countries]. *Economics of APK*, no. 3, pp. 28–37. (in Ukrainian)
6. Sabluk P.T., Lukinov I.I., Onishchenko O.M. et al. (1995) *Sotsialno-ekonomichni peretvorennia i pryvatyzatsiia v silskomu hospodarstvi* [Socio-economic transformations and privatization in agriculture]. Kyiv: IAE UAAN. (in Ukrainian)
7. Malik M.Y., Fedienko P.M. (2003) *Ahrarna reforma i rozvytok pidpriemnytstva* [Agrarian reform and entrepreneurship development]. Kyiv: Institute of Agrarian Economics UAAN. (in Ukrainian)
8. Sabluk P.T., Mesel-Veselyak V.Ya. (ed.) (2000) *Pro reformuvannyu s-h. ta pererobnykh pidpryyemstv* [According to the reformation of the s-g. that pererobnykh undertakings]. 2-he vyd. Kyiv: IAE UAAN, pp. 285–286.
9. Pro nevidkladni zakhody shchodo pryskorenoho reformuvannya ahrarnoho sektora ekonomiky: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 03.12.1999 [About the unforeseen events of the accelerated reform of the agrarian sector of the economy: Decree of the President of Ukraine on 03.12.1999].
10. Land Code of Ukraine (new) (2001) *Organizational and legal mechanism* [Organizational and legal mechanism] / from ed. A. S. Danilenka. Kyiv: K.I.S., 128 p.
11. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrayiny [About the farmers state: the law of Ukraine] (2003) *Uryadoviy kuryer*.
12. Dankevich A.E. (2006) Orendni zemeni vidnosyny u silskomu hospodarstvi [Lease of land in the agricultural state]. *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 63–69.
13. Omelyanenko G. (2003) Naukove pidgruntya reformy na seli [Science undertaking reforms in the countryside]. *Uryadoviy kuryer*.
14. Onishchenko O.M., Yurchishin V.V. (1997) Pro pidpryyemnytski formy hospodaryuvannya v ahrarniy sferi [About the form of government in the agricultural sector]. *Economics of APK*, no. 4, pp. 50–60.